

REFERENCES:

1. Bilodid, I. I. (1973). *Academic explanatory dictionary. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes*. T. 4. Kyiv [in Ukrainian].
2. Venislavskiy, F. V. (2014). *Constitutional law of Ukraine in schemes and tables: textbook*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Todyka, Yu. M., & Zhuravskiy, V. S. (Eds.). (2002). *Constitutional law of Ukraine: a textbook*. Kyiv: Vydavnychi Dim «In Yure» [in Ukrainian].
4. Tytov, V. D. (2005). *Logic: Textbook for students of higher educational institutions*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. *National strategy for promoting the development of civil society in Ukraine for 2016-2020*. (2016). Decree of the President of Ukraine of 26th February 2016 № 68/2016. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/68/2016#Text> [in Ukrainian].
6. Rudenko, O. M., & Shturkhetkoho, S. V. (Eds.). (2014). *Development of civil society in Ukraine: past, present, prospects: a collective monograph*. Ostroh: IHSU, Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2009). *Theory of State and Law: a textbook*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Zaichuka, O. V., & Onishchenko N. M. (Eds.). (2006). *Theory of state and law. Academic course: textbook*. K.: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Petryshyn, O. V. (2014). *Theory of State and Law: a textbook*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Frytskyi, O. F. (2006). *Constitutional law of Ukraine: a textbook*. 3-ye vyd., pererob. i dop. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 5.06.2020

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2020-1-9-8-12

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнський державний педагогічний
Університет імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0226-7481>

ПРАВОВІ АКСІОМИ: ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

У статті відображено багатоманітність поглядів на поняття «правова аксіома». Висвітлено, що є правники, які заперечують існування у праві поняття «аксіома». Представлено, що деякі науковці ототожнюють правові аксіоми з правовими звичаями за змістом, способом формулювання й існування, а також за способами забезпечення. Розкрито, що правові аксіоми мають загальні риси й відмінності з правовими презумпціями. Наголошено, що правова презумпція і правова аксіома розуміють як істинні без доказів. Розглянуто, що відмінність правової презумпції і правової аксіоми полягає у відмінності обставин: дозволяють вважати їх правдоподібними; можливості (неможливості) спростування; значимості, змісті та формі. Продемонстровано, що є декілька підходів на взаємозв'язок правових аксіом з принципами права. З'ясовано, що перша група науковців ототожнюють принципи права й аксіоми. Звернуто увагу на те, що друга група вчених зазначає, що аксіоми є передумовами принципів права. Представлено, що представники третьої групи розмежовують поняття принципи права й правові аксіоми. Висвітлено, що складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються в їхній діалектичній єдності, здатності переходити із одного в друге, і розкриття одного явища через інше. Зазначено, що аксіоми піддаються змінам, тому аксіоми і презумпції знаходяться в тісному взаємозв'язку і при виникненні певних умов можуть замінити один одного. Набуло подальшого розгляду визначення правових аксіом правові аксіоми – це багатогранне складне явище правової дійсності, що відноситься до права, правосвідомості та правової науки, та є положеннями, що концентровано виражають соціально-правовий досвід і тому визначаються як істини, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права і слугують для спрощення правового регулювання.

Ключові слова: правові аксіоми, правові презумпції, принципи права, звичай, моральна аксіома.

Zelenko I. LEGAL AXIOMS: APPROACHES TO UNDERSTANDING

The article reflects the diversity of views on the concept of "legal axiom". It is clarified that there are lawyers who deny the existence of the concept of "axiom" in law. It is presented that some scholars identify legal axioms with legal customs in terms of content, formulation and existence, as well as methods of provision. It is revealed that legal axioms have common features and differences with legal presumptions. It is emphasized that the legal presumption and legal axiom are understood as

true without evidence. It is considered that the difference between a legal presumption and a legal axiom lies in the difference of circumstances: they allow to consider them plausible; possibilities (impossibilities) of refutation; significance, content and form. It is demonstrated that there are several approaches to the relationship of legal axioms with the principles of law. It has been found that the first group of scholars identify the principles of law and axioms. Attention is drawn to the fact that the second group of scholars notes that axioms are prerequisites for the principles of law. It is presented that the representatives of the third group distinguish between the concepts of principles of law and legal axioms. It has been shown that the complex interrelationships of principles and axioms are reflected in their dialectical unity, their ability to pass from one to another, and the disclosure of one phenomenon through another. It is noted that axioms are subject to change, so axioms and presumptions are closely interrelated and under certain conditions can replace each other. The definition of legal axioms has been further considered. Legal axioms are a multifaceted complex phenomenon of legal reality related to law, legal awareness and legal science. regularities, properties of special legal principles of law and serve to simplify legal regulation.

Key words: legal axioms, legal presumptions, principles of law, custom, moral axiom.

Постановка проблеми. Правові аксіоми є основою правових норм, що склалися в ході розвитку людства. Відмова від них, недотримання цих норм можуть призвести до того, що право втратить свою соціальну цінність, не зможе забезпечити належною мірою стійкість, порядок і організованість в суспільних відносинах, протистояти анархії і сваволі, й тому, перестане бути правом. Аксіоми є базовими положеннями наукової теорії і юридичної практики, що не вимагають доказів. Вони є базовими положеннями юридичної науки, які визначають зовнішній прояв правової системи, і сприймаються як очевидні через їх ціннісну обумовленість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові аксіоми досліджували у своїх працях наступні науковці: С. С. Алексєєв, О.Є.Гольцова, Д.С.Гудзь, В. А.Кройтор, В.В.Кудрявцев, А. Г. Манов, О.В.Масленніков, О.Ф.Скакун, Т. М.Супрун, Л.С.Явич. Дисертаційне дослідження О.Є.Гольцової було присвячено нетиповим регуляторам суспільних відносин у системі соціально-правового регулювання, до яких вона віднесла, зокрема, аксіоми. Але й до сьогодні не можна говорити про остаточне наукове вирішення цієї багатогранної проблеми.

Мета статті – розглянути багатоманітність поглядів на поняття правових аксіом як юридичного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, аналіз правових пам'яток IV-VI ст. н. е свідчить про перші згадки про аксіому як правове явище, що з'явилися за часів римського права. В той період законодавець під поняттям аксіоми (з грец. «axioma» – значуще, прийняте положення) розуміє вихідне, прийняте без доказування положення, що покладено в основу доказів інших її положень [1, с. 128]. У часи давньоримських юристів були сформульовані аксіоми: не можна засуджувати двічі за одне й те саме правопорушення; люди народжуються вільними і рівними у своїх правах; гнів не виправдує правопорушення; всі сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого; той, хто щадить винного, карає невинного; ніхто не може бути суддею у своїй власній справі; що не заборонено, те дозволено; закон зворотної сили не має; якщо обвинувачення не доведене, обвинувачуваний виправданий; влада існує тільки для добра та інші.

Під поняттям «аксіома» розуміється положення, що приймається без доказів; очевидна істина; твердження, прийняте на віру; очевидна, зрозуміла сама по собі й безперечна істина, що не потребує доказів [2].

Особливої уваги ця проблема набула у 70-80 р. р. XX століття у наукових працях С.С.Алексєєва, А.Г.Манова, Л. С. Явича та інших.

Так, С. С. Алексєєв визначає аксіому як «положення, що має характер вихідних (елементарних) істин, що не потребують у кожному випадку особливих доказів» [3, с. 111]. Такої ж позиції притримується й Л.С.Явич, що вказує на правові аксіоми як на елементарні істини, що не потребують доказів [4, с. 160].

З погляду Г.Н.Манова правовими аксіомами є положення юридичної науки, що формуються в результаті узагальнення багатовікового досвіду правового регулювання суспільних відносин. Правові аксіоми являють собою не тільки постулати правової науки, а й норми права, закріплені в законодавстві [5, с. 30, 32].

М.І.Матузов розглядає правові аксіоми як самоочевидні істини, що не вимагають доказів. Їхнє значення в тому, що вони відображають уже встановлені й достовірні знання. Це найпростіші юридичні судження емпіричного рівня, що склалися в результаті багатовікового досвіду соціальних відносин і взаємодії людини з навколишнім середовищем [6, с. 353].

В.В.Комаров наголошує, що у сучасних реаліях правові аксіоми доцільно розглядати як елементи професійної правничої культури і як очевидні істини, постулати, які визнаються суб'єктами юридичних практик і сприймаються як беззаперечні правові цінності [7, с. 127-128].

О.В.Масленніков, дисертаційне дослідження якого присвячено правовим аксіомам, визначає їх як ідеальні явища, які належать до різних площин правової дійсності: до права, правосвідомості і правової науки, та представляють собою положення, що концентровано виражають соціально-правовий досвід, прийняті як істини (абсолютні або відносні) з метою спрощення процесу правового регулювання та вирішення наукових завдань, забезпечують спадкоємність у праві й об'єктивовані в різних формах залежно від їх приналежності до певних груп [8, с. 6].

З погляду О.Є.Гольцової аксіоми у правовій сфері можна розглядати як положення, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права, що приймаються за істинні завдяки узагальненню багатовікового досвіду суспільних відносин, являють собою складний багатогранний феномен, котрий обіймає декілька різних явищ і має різні прояви, які відносяться до права, правосвідомості, правової науки [9, с. 4].

Отже, приєднуючись до визначення О.Є.Гольцової, вважаємо, що правові аксіоми – це багатогранне складне явище правової дійсності, що відноситься до права, правосвідомості та правової науки, та є положеннями, що концентровано виражають соціально-правовий досвід і тому визначаються як істини, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права і слугують для спрощення правового регулювання.

Деякі науковці отожднюють правові аксіоми з правовими звичаями. О. Т. Панасюк з погляду змісту, способу формулювання й існування, а також за способами забезпечення вказує на подібність аксіом і звичаїв. Деяку відмінність становить їхнє значення, оскільки аксіоми мають загальнолюдське (загальнодержавне) значення та визнання, тоді як звичаї мають локальний характер. Проте вищезазначені спільні риси дають підстави визначити правові аксіоми як явища, що є звичаєм із публічно-правовим значенням [10, с. 63].

Такої ж думки притримується й Р.А.Майданик, який розрізняє за формою вираження звичаї, зафіксовані у відповідних документах, і звичаї, не зафіксовані у відповідних документах, і відносить до останніх правові аксіоми. Як зазначає науковець, «до другої групи звичаїв включають правові аксіоми, які ніде прямо не зафіксовані, але завжди беруться до уваги сторонами договорів, наприклад: «Усні переговори самі по собі не породжують правових наслідків» або «Спеціальний закон має перевагу над загальним законом» [11, с. 71].

Зауважимо, що є правники, які взагалі заперечують існування у праві поняття аксіома [12, с. 48]. Наприклад, О.Ф.Черданцев стверджує, що використання юридичною наукою математичного терміна «аксіома» є достатньо умовним. Він вважає, що, аксіоми в праві не застосовуються для доведення інших, більш складних, правових положень («теорем»), оскільки нормативні приписи, на відміну від наукових суджень, взагалі не потребують доказів [13, с. 16].

Не заперечуємо, що дискусії щодо можливості виокремлення аксіом у праві зумовлена тим фактом, як зазначає М.Л.Давидова, що термін «аксіома» вживається в літературі на позначення двох близьких за своєю природою, проте відмінних за юридичними властивостями явищ. Перше – загальновизнане, перевірене багатовіковою практикою, таке, що не викликає сумнівів і виражає моральну природу права твердження. Йдеться про моральні аксіоми, на яких базується чинне право й аксіоматичність яких, насамперед, розуміється як загальновизнаність. Другі ж – це елементарні правові положення (істини), що діють за будь-яких умов і не допускають винятків. Такі положення умовно можна назвати юридичними аксіомами, визначальною властивістю яких є неспростовність [14, с. 203-204].

Крім того, в юриспруденції виникає питання щодо співвідношення та розмежування таких категорій як аксіоми і презумпції.

Презумпції являють собою встановлені законодавством припущення, згідно яких певні факти вважаються встановленими (невстановленими) і підлягають доказовому спростуванню або є неспростовними. У національному праві презумпції виконують наступні функції у механізмі правового регулювання: по-перше, використовуються для закріплення певних базових постулатів, що утворюють основу загально правових і галузевих методів правового регулювання; по-друге, презумпції є засобом процесуальної економії, звільняючи сторону від доведення презюмованого факту, що виключає його з предмету доказування; по-третє, презумпції виступають засобом підсилення правового захисту найбільш цінних, з точки зору законодавця, суб'єктів і об'єктів; по-четверте, презумпції мають істотне значення для стимулювання процесуальної активності у отриманні доказів.

Звертаємо увагу, що аксіому і презумпцію об'єднує не тільки те, що закріплені в них положення приймаються за істину без доказів, ай їх імовірність [15, с. 54]. Таким чином і аксіоми, і презумпції дозволили Л.Л.Кругликову і Ю.Г.Зуєву прийти до висновку про те, що в кожній презумпції закладено протиріччя між її дійсно ймовірним змістом і категоричністю форми вираження, що вимагає застосування цього правила, так ніби воно є абсолютно правомірним і загальним. Тому дослідники прийшли до висновку про те, що змістом презумпції є факти і припущення ймовірнісного характеру, засновані на знанні зв'язку між схожими предметами, явищами. Це виражено у формі невизначено ствердного (негативного) умовиводу, що допускає певне заперечення [16, с.75].

Презумпція приймається за істину зовсім не тому, що її істинність є безперечною, а виходячи з її змісту. Істина в презумпції допускається. Тому презумпція – це, перш за все, припущення, що приймається за істину без доказів. Якщо спростовувати істинність аксіоми безглуздо, то спростування презумпції, що відноситься до спростовних, цілком допустимо. Однак спростовувати можна лише застосовність загального положення, що міститься в презумпції, до того чи іншого конкретного випадку [16, с. 30]. Аксіоми у праві – це очевидні істини, зрозумілі для більшості людей, в той час як презумпції є більш складними правовими категоріями, зміст яких вимагає роз'яснення.

Таким чином, схожість між ними полягає в тому, що і правова презумпція, і правова аксіома

приймаються як істинні без доказів. Але підстави такого розуміння різні. Істинність правової аксіоми обумовлена умовами життєдіяльності людини і ціннісної орієнтації суспільства. Істинність правової презумпції визначена волею законодавця [17, с. 111].

Відмінність же досліджуваних категорій полягає у відмінності обставин: дозволяють вважати їх правдоподібними; можливості (неможливості) спростування; значимості, змісті та формі [15, с. 54]. Зміна правової аксіоми можлива тільки зі зміною умов існування суспільства. З іншого боку, правові аксіоми можуть реалізовуватися через правові презумпції.

Ще одними схожими поняттями в юриспруденції є принципи права а правові аксіоми. Склалося декілька поглядів на співвідношення цих явищ.

Перша група науковців ототожнюють принципи права й аксіоми. Так, С. С.Алексєєв наголошує, що правові аксіоми являють собою найважливіші принципи права, закріплені в нормативно-правових актах [3, с. 111-112]. О. Ф. Скакун також відносить правові аксіоми до основних принципів права [18, с. 256].

Друга група вчених зазначає, що аксіоми є передумовами принципів права. Л.С.Явич вважає, що аксіоми наявні в правосвідомості і є передумовами принципів права [4, с. 160]. Н.О.Чечина вказує, що принципи цивільного процесуального права виводяться з аксіом [19, с. 91-94].

Нарешті, представники третьої групи розмежовують поняття принципи права й правові аксіоми.

З погляду М.Л.Давидової, поняття «аксіома» і «принцип» не є тотожними, і різняться вони за масштабом дії. Значення принципу права набувають ідеї, що мають загальноправове, або галузеве значення, що набувають розвитку і конкретизуються в багатьох нормах права. А деякі аксіоми можуть визначати зміст лише декількох нормативних приписів або ж взагалі виражатися в одному приписі закону. Наявність таких поодиноких аксіом цілком узгоджується з юридичною природою цих правових феноменів як елементарних істин, що не допускають інших тлумачень, не потребують доказів, а отже – подальших уточнень і конкретизацій. Концептуально правові аксіоми і принципи права дуже близькі одне одному, проте цілком не збігаються [14, с. 204-205].

О.В.Масленников наголошує, що аксіоми й принципи мають загальні риси: здатність бути відправною ідеєю правового буття, універсальність, загальнозначущість, здатність спрямовувати і синхронізувати механізм правового регулювання, надавати логічності, послідовності і збалансованості правовій дійсності, є підставами, з яких розвиваються інші положення. Різниця в тому, що аксіома є більш широким й абстрактним поняттям, що охоплює як сформульовані вченими-юристами фундаментальні ідеї й ідеали, що відображають досягнення правової думки і практичного досвіду, так і відокремлені у вигляді відносно самостійних елементів, вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги тощо), що визначають загальну спрямованість, якість і ефективність правового регулювання суспільних відносин [8, с. 11].

Висновки. Отже, правові аксіоми – це багатогранне складне явище правової дійсності, що відноситься до права, правосвідомості та правової науки, та є положеннями, що концентровано виражають соціально-правовий досвід і тому визначаються як істини, об'єктивна основа яких міститься у закономірностях, властивостях спеціально-юридичних принципах права і слугують для спрощення правового регулювання. Аксіоми взаємодіють з такими явищами як правові презумпції, правові принципи. Складні взаємозв'язки принципів і аксіом відбиваються в їхній діалектичній єдності, здатності до взаємопереходів і розкриття одного явища через інше. Правовий принцип – це один зі способів (форм) фіксації аксіом у праві, «привнесення» їх в області правосвідомості в матерію права. У такому розумінні аксіоми є підґрунтям для формулювання принципів, при цьому, основою одного принципу може бути як одна, так і декілька аксіом. Аксіоми є достатньо стійкими, проте, і вони піддаються зміні, іноді, навіть, знецінюються. Вони знаходяться у тісному зв'язку з презумпціями, а під впливом певних чинників (розвиток правової дійсності, зміни у політичному режимі, зрушення в правовій культурі, правосвідомості тощо), аксіоми та презумпції можуть замінити одне одного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Супрун Т. М. Правові презумпції та суміжні поняття. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 125-132.
2. Словник української мови: у 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. 799 с.
3. Алексєєв С. С. Проблемы теории права: Курс лекций в двух томах. Т. 1: Основные вопросы общей теории социалистического права. Свердловск, 1972. 396 с.
4. Явич Л. С. Общая теория права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. 298 с.
5. Манов Г. Н. Аксиомы в советской теории права. *Советское государство и право*. 1986. № 9. С. 29-36.
6. Матузов Н. И. Теория государства и права: учебник. Москва, 2004. 512 с.
7. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х., 2011. 1352 с.
8. Масленников А. В. Правовые аксиомы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Владимир, 2006. 27 с., с. 6. URL: <http://www.dissercat.com/content/pravovye-aksiomy>.
9. Гольцова О. Є. Нетипові регулятори суспільних відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 20 с.

10. Панасюк О. Т. Звичаєве регулювання трудових відносин. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. Випуск № № 60/62. С. 62-63.
11. Майданик Р. Правовий звичай як джерело цивільного права. *Юридична Україна*. 2009. № 6. С. 67-72.
12. Кройтор В. А. Правові аксіоми в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018 № 32. С. 47-52.
13. Черданцев А. Логическая характеристика права как системы. *Правоведение*. 1983. № 3. С. 13-21.
14. Давыдова М. К вопросу о понятии правовых аксиом: теоретические и технико-юридические аспекты. *Юридическая техника*. 2007. № 1. С. 203-208.
15. Шахкелдов Ф. Г. Презумпции, аксиомы и гипотезы в праве. *Теория и практика общественного развития*. 2005. №3. С. 54-56.
16. Кругликов Л.Л., Зуев Ю. Г. Презумпция в уголовном праве (в сфере ответственности за экономические и иные преступления). Ярославль, 2000. 160 с.
17. Гудзь Д.С. Співвідношення правової презумпції зі спорідненими правовими категоріями. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 109-113.
18. Скакун О. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. 2 вид., перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
19. Чечина Н.А. Основные направления развития науки советского гражданского процессуального права. Л., 1987. 104 с.
20. Воронников А. А., Баринов П. С. К вопросу о жизнеспособности правовых категорий и аксиом. *Вестник Саратовской государственной юридической академии*. 2015. № 6 (107). С. 11-17.

REFERENCES:

1. Suprun, T. M. (2013). Legal presumptions and related concepts. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*, 2, 125-132 [in Ukrainian].
2. Bilodid, I. (1970). Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Alekseev, S. S. (1972). Problems of the theory of rights: Course of lecture in two volumes. Vol. 1: The main issues of the general theory of social law. Sverdlovsk [in Russian].
4. Iavych, L. S. (1976). General theory of law. L.: Yzd-vo LKHU [in Russian].
5. Manovm, H. N. (1986). Axioms in the Soviet theory of rights. *Sovetskoe gosudarstvo y pravo*, 9, 29-36 [in Russian].
6. Matuzov, N. Y. (2004). Theory of economy and law: textbook. Moskva [in Russian].
7. Komarov, V. V. (Ed.). (2011). Course of civil process: textbook. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Maslennykov, A. V. (2006). Legal axioms. Extended abstract of candidatw's thesis. Vladymyr. Retrieved from: <http://www.dissercat.com/content/pravovye-aksiomy>. [in Russian].
9. Holtsova, O. Ye. (2015). Atypical rehabilitation of public relations. Extended abstract of candidatw's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
10. Panasiuk, O. T. (2004). Customary regulation of labor relations. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, 60/62, 62-63. [in Ukrainian].
11. Maidanyk, R. (2009). Legal relationship as a source of civil law. *Yurydychna Ukraina*, 6, 67-72.
12. Kroitor, V. A. (2018). Legal axioms in civil proceedings. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurydsprudentsiia*, 32, 47-52. [in Ukrainian].
13. Cherdantsev, A. (1983). Logical characteristics of rights as a system. *Pravovedeniye*, 3, 13-21. [in Russian].
14. Davydova, M. (2007). On the issue of reduction of legal shares: theoretical and technical and legal aspects. Legal technique. *Yurydycheskaia tekhnika*, 1, 203-208. [in Russian].
15. Shakhkeldov, F. H. (2005). Presumptions, axes and hypotheses in truth. *Teoriya y praktyka obshchestvennoho razvytyia*, 3, 54-56. [in Russian].
16. Kruhlykov, L. L., & Zuev Yu. H. (2000). Presumption in criminal law (in the sphere of responsibility for economic and criminal offenses). Yaroslavl [in Russian].
17. Gudz, D. S. (2005). Correlation of legal presumption with related legal categories. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 25, 109-113. [in Ukrainian].
18. Skakun, O. (2009). Theory of State and Law (encyclopedic course): textbook. 2nd ed., Revised and supplemented. Theory of State and Law (encyclopedic course): textbook. 2nd ed., revised and supplemented. Kharkiv: Espada [in Ukrainian].
19. Chechyna, N. A. (1987). The main directions of development of scientific Soviet procedural law. Leningrad [in Russian].
20. Vorotnykov, A. A., & Barynov P. S. (2015). On the question of the viability of legal categories and shares. *Vesnyk Saratovskoi gosudarstvennoi yurydycheskoi akademyy*, 6 (107), 11-17. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 5.06.2020